

<https://doi.org/10.62837/2026.1.89>

QULIYEVA KƏMALƏ ƏLIAĞA QIZI
doktorantı

AMEA Nəsimi adına Dilçilik institutu

RƏQƏMSAL ÜNSİYYƏTDƏ NƏZAKƏT

Müasir rəqəmsal mühit insanların ünsiyyət tərzini dəyişdirir və bu, bizi nəzakət haqqında ənənəvi fikirlərimizi yenidən nəzərdən keçirməyə vadar edir. Bu tədqiqat aktualdır, çünki onlayn ünsiyyət sürətlə inkişaf edir, ənənəvi nəzakət strategiyaları dəyişir, rəsmi etiket normaları zəifləyir və nitqdə taktikanı ifadə etməyin yeni yolları ortaya çıxır. Nəzakətin bu transformasiyası rəqəmsal cəmiyyətdə şəxslərarası qarşılıqlı əlaqələrə, sosial münasibətlərə, mədəniyyətlərarası ünsiyyətə və yeni nitq təcrübələrinin inkişafına təsir göstərir və elmi anlayış tələb edir. Bu tədqiqatın elmi yeniliyi nəzakətin rəqəmsal diskurs kontekstində fəaliyyət göstərən dinamik pragmatik bir kateqoriya kimi hərtərəfli təhlilindədir. Tədqiqat həmçinin onlayn və oflayn nəzakəti müqayisə edir, rəqəmsal mühitin münasibətpotensialı və qeyri-rəsmiliyə keçid kimi spesifik kommunikativ risklərini müəyyən edir. Bu tədqiqat nəzakət kateqoriyasının rəqəmsal ünsiyyətdə necə dəyişdiyini müəyyən etmək və onlayn diskursda ortaya çıxan yeni nitq strategiyalarını tanımaq məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: nəzakət, dilçilik, nitq strategiyası, ünsiyyət, norma

Giriş. Nəzakət ünsiyyət davranışının bir xüsusiyyəti kimi dəfələrlə dilçilər tərəfindən elmi tədqiqat obyektinə çevrilmişdir [2; 4; 5; 7], lakin nəzakət kateqoriyası ilə əlaqəli bir sıra aspektlər daha ətraflı nəzərdən keçirilməyə layiqdir. Bu kateqoriyası müasir pragmatikada, sosiolinqvistikada və ünsiyyət nəzəriyyəsində də mərkəzi sayılan kateqoriyalardandır. Xarici dilçilik ədəbiyyatında nəzakət nəzəriyyəsinin inkişafına böyük əhəmiyyət verilir [8], çünki bu kateqoriyanın ünsiyyət prosesində mühüm rol oynadığına inanılır. Ona maraq ondan irəli gəlir ki, nəzakət sosial münasibətləri, mədəni dəyərləri və nitq davranış normalarını əks etdirən şəxslərarası və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin həlledici tənzimləyicisi kimi xidmət edir. Dilçilikdə nəzakət ünsiyyətin səthi xüsusiyyəti kimi deyil, ünsiyyəti uyğunlaşdırmağa və şəxslərarası tarazlığı qorumağa yönəlmiş strategiyalar, qaydalar, linqvistik və paralinqvistik vasitələr sistemini əhatə edən mürəkkəb kommunikativ kateqoriya kimi qəbul edilir. Nəzakət kateqoriyası ünsiyyətin əsas kateqoriyalarından biridir və insana qarşı mehriban, hörmətli münasibət ifadə edən davranış strategiyalarını ehtiva edir [1, s. 242].

Dilçilikdə nəzakətin gündəlik mənada olduğundan daha geniş şəkildə başa düşüldüyünü vurğulamaq vacibdir. Bu, yalnız “xahiş edirəm” və “təşəkkür edirəm” ifadələrinin istifadəsi və ya rəsmi etiket qaydalarına riayət etməklə məhdudlaşmır.

Nəzakət danışanın həmsöhbətin “üzünə” potensial təhdidləri minimuma endirmək, sosial harmoniyanı qorumaq və ünsiyyətə qarşılıqlı əlaqəni optimallaşdırmaq üçün nitq qurma yollarını tənzimləyən praqmatik bir kateqoriyadır. Bu kontekstdə Qoffman tərəfindən təklif edilən və sonradan P. Braun və S. Levinson tərəfindən nəzakət nəzəriyyəsinə uyğunlaşdırılan üz anlayışı əsasdır.

P.Braun və S.Levinson iki növ fərdi müəyyən etdilər: fərdin muxtariyyəti və hərəkət azadlığı ilə əlaqəli mənfi və qrup daxilində tanınmaq, qəbul edilmək və təsdiqlənmək ehtiyacını ifadə edən müsbət. Bu növlər arasındakı fərq nəzakətin iki əsas strategiyasını - mənfi və müsbəti müəyyən etdi. Lakin fundamental əhəmiyyətinə baxmayaraq, P.Braun və S.Levinsonun nəzəriyyəsi əsasən, universal yanaşmasına görə tənqid edilmişdir. Müasir dilçilər qeyd edirlər ki, nəzakət strategiyaları universal ola bilməz, çünki onlar mədəni normalarda dərin kök salmışdır. Məsələn, dolayı tələb bir mədəniyyətdə nəzakətli, digərində isə qeyri-müəyyənlik və ya hətta qeyri-səmimilik kimi şərh edilə bilər. Buna görə də müasir dilçilik nəzakəti universal bir sistem kimi deyil, konkret sosio-mədəni kontekstdən asılı olaraq dəyişən mədəni cəhətdən müəyyən edilmiş və dəyişkən bir kateqoriya kimi görür.

Bu kontekstdə müxtəlif dillərin nəzakəti necə ifadə etdiyini və onun əsasını təşkil edən mədəni kodları araşdıran mədəniyyətlərarası praqmatikaya xüsusi diqqət yetirilir. Məsələn, yapon dilində sosial məsafəni ciddi şəkildə tənzimləyən fərqli feil formaları və xüsusi müraciət formaları da daxil olmaqla mürəkkəb qrammatik nəzakət sistemi “keigo” mövcuddur. İngilis dilində nəzakət əsasən dolayı konstruksiyalar və modal feillər kimi praqmatik vasitələrlə ifadə olunur. Türk dillərində hörmət və sosial iyerarxiyanı ifadə edən etiket mühüm rol oynayır. Rus dili leksik və qrammatik nəzakət vasitələrinin (formal “БЫ” (sən), kiçildici şəkilçilər və intonasiya işarələri) birləşməsinə nümayiş etdirir. Beləliklə, dillər nəzakət kateqoriyasının qrammatikləşdirilməsi və praqmatlaşdırılması dərəcəsinə görə fərqlənir.

Müasir informasiya cəmiyyəti rəqəmsal texnologiyaların inkişafı ilə əlaqəli ünsiyyət təcrübələrində böyük bir transformasiya yaşayır. İnternet, mobil cihazlar, sosial media və ani mesajlaşma tətbiqləri ənənəvi şifahi və yazılı ünsiyyətdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olan tamamilə yeni bir nitq mühiti yaratmışdır. Rəqəmsal ünsiyyət hər iki ünsiyyət növünün xüsusiyyətlərini birləşdirir və tək-cə məlumat ötürmə vasitələrini deyil, həm də nitq davranışı normalarını, nəzakət strategiyalarını, iştirakçılar arasında qarşılıqlı əlaqələri, ünsiyyətin strukturunu və diskurs anlayışını dəyişdirən hibrid formaların yaranmasına səbəb olur.

Onlayn ünsiyyət etiketi hazırda onlayn etiket və netiket (net + etiket sözündən) kimi müxtəlif terminlərlə müəyyən edilir. Netiket termini ilk dəfə 1994-cü ildə Virciniya Şi [11] tərəfindən onlayn etiketin əsas qaydalarını izah edən “Netiket” kitabında istifadə edilmişdir. Netiket internetdə tez-tez ünsiyyət quran insanlar tərəfindən hazırlanmış sadə qaydalar toplusudur. Həm təcrübəli, həm də təcrübəsiz hər kəsin internetdə bir-biri ilə rahat ünsiyyət qurmasını təmin etmək vacibdir.

Netiket nitq davranışının universal normalarına və prinsiplərinə, eləcə də adresantin hörmətinə əsaslanır [3, s. 32]. Netiket elektron kommunikasiya mühitində linqvistik şəxsiyyətin linqvistik mədəniyyətini inkişaf etdirməyin bir yoludur, virtual cəmiyyətin özü tərəfindən şüurlu şəkildə inkişaf etdirilən və dəstəklənən özünütənzimləmə metodudur [6, s. 98].

Rəqəmsal etiket uğurlu onlayn ünsiyyət üçün əsas amillərdən biri hesab olunur. Onun məqsədi “rəqəmsal cihazlara həddindən artıq giriş dövründə sosial ünsiyyət üçün mənalı qaydaları” müəyyən etmək [10, s. 145] və “şəxsi rifah ehtiyacları ilə rəqəmsal medianın istifadəsi ilə əlaqəli digər sosial dəyərlər arasında ziddiyyətlərin” qarşısını almaqdır [9, s. 165]. Rəqəmsal ünsiyyətin unikal xüsusiyyəti əsasən onun multimodallığındadır. Ənənəvi yazılı dil qrafik forma ilə, şifahi nitq isə səsli məhdudlaşsa da, rəqəmsal mühit mətn, şəkillər, audio, video, emoji, stikerlər, memlər, reaksiya düymələri və bir çox digər ifadəli vasitələri birləşdirir. Bu, semiotik imkanların genişlənməsinə, emosiyaları, münasibətləri və rəsmiliyi ifadə etməyin yeni yollarının ortaya çıxmasına gətirib çıxarır. Məsələn, emoji emosional vəziyyətin vizual göstəriciləri kimi xidmət edir, tez-tez üz ifadələri və intonasiya kimi qeyri-verbal vasitələrin çatışmazlığını kompensasiya edir. Video və səsli mesajlar şifahi və yazılı dilin üstünlüklərini birləşdirir, memlər isə müəyyən icmalar daxilində başa düşülən unikal mədəni kod təşkil edir.

Rəqəmsal nitq mühitinin vacib bir parametri onun qeyri-sinxronluğudur, bəzi formatlarda ünsiyyət sinxron ola bilər. Qeyri-sinxron ünsiyyət gecikmiş cavablar ehtimalını yaradır ki, bu da qarşılıqlı əlaqənin strukturuna təsir göstərir. Mesajlar arasındakı fasilə birmənalılığını itirir; sükut söhbəti davam etdirməkdən imtina kimi deyil, məşğulluq və ya cihaza çıxışın olmaması kimi şərh edilə bilər. Bu, nəzakət normalarını dəyişdirir; bu zaman iştirakçıların məlumat mübadiləsinin dəyişdirilmiş şərtlərinə uyğunlaşmasını əks etdirən “istəmə xarakterli yeni diskursiv işarələr meydana çıxır.

Əhəmiyyətli olan bir sıra platformalara xas olan anonimlikdir ki, bu da istifadəçilərin əsl adları ilə qeydiyyatdan keçdikləri hallarda belə qismən qorunub saxlanılır. Anonimlik sosial maneələri aradan qaldırır və ünsiyyətdəki pozuntuların nəticələrini minimuma endirir. Nəticədə, təcavüz, tənqid, trollinq, nifrət və digər dağıdıcı davranış formaları artmışdır. Sözsüz əks əlaqənin olmaması istifadəçilərin sözlərinin sosial nəticələrindən xəbərsiz olaraq nəzakət normalarını pozmasını asanlaşdırır. Bütün bunlara baxmayaraq, hətta anonim mühitdə belə davranışı tənzimləyən normalar, məsələn, müəyyən icmaların qaydaları və ya onlayn nəzakətin yerli formaları ortaya çıxır.

Rəqəmsal ünsiyyət də nitq etiketinin strukturunu dəyişdirir. Ənənəvi ünsiyyətdə etiket düsturları nisbətən sabitdir, rəqəmsal mühitdə isə onlar dinamikdir və platformadan və istifadəçi nəslindən asılıdır. Məsələn, emoji ilə “salam ☺” kimi salamlaşma sadə mətnli “salam”dan daha mehribanlıq kimi qəbul edilə bilər.

Minnətdarlıq “bəyənlər” reaksiyası ilə ifadə edilə bilər ki, bu da mətnin uzunluğunu azaldır, lakin əhəmiyyətli bir nəzakət aktı olaraq qalır. Korporativ söhbətlər öz etiket prinsiplərini inkişaf etdirir: müzakirəyə başlamazdan əvvəl salamlamaq, oxunmuşu qeyd etmək və reaksiyalardan minimal rəy forması kimi istifadə etmək.

Rəqəmsal ünsiyyət şifahi qarşılıqlı əlaqənin unikal bir forması kimi nəzakətin ənənəvi anlayışlarının yenidən nəzərdən keçirilməsinə və şifahi davranış üçün yeni strategiyaların hazırlanmasına səbəb olmuşdur. Şifahi və yazılı ünsiyyət kontekstində inkişaf edən nəzakət anlayışı onlayn mühitin texniki, sosial və mədəni xüsusiyyətləri ilə şərtləndirilərək, rəqəmsal məkanda yeni formalar alır. Rəqəmsal diskursda nəzakət, ahəngdar münasibətlərin qorunmasını, kommunikativ risklərin minimuma endirilməsini və bir çox qeyri-şifahi işarələrdən məhrum olan yeni ünsiyyət strukturuna uyğunlaşmanı təmin edən spesifik linqvistik, qrafik və multimodal vasitələrlə özünü göstərir.

Rəqəmsal ünsiyyət bir sıra xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur: asinxronluq, vaxt və mesaj məkanına qənaət, qeyri-verbal işarələrin olmaması, multimodallıq və informasiya mübadiləsinin yüksək sürəti. Bu parametrlər ənənəvi nəzakət formalarının ya dəyişdirildiyi, ya da yeni vasitələrlə əvəz olunduğu şərait yaradır. Göz təması və intonasiyanın olmaması, xüsusən də tələbləri və ya tənqidləri birbaşa ifadə edərkən səhv şərh riskini artırır. Buna görə də, rəqəmsal ünsiyyətdə dolayı yolla və müsbət dəstəkləyici ünsiyyətin rolu artır. İstifadəçilər getdikcə emojilərə, ellipslərə və aydınlaşdırıcı işarələrə müraciət edirlər.

Rəqəmsal ünsiyyətin xüsusiyyətlərindən biri qısalığa olan istəkdir. Bu, ənənəvi ifadələri əvəz edən kompakt nəzakət formalarının ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Zamanla bu ixtisarlara normaya çevrilmiş və hörməti nümayiş etdirmək üçün kifayət qədər qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, onlar nəzakət və zaman/məkan səmərəliliyi arasında tarazlığa imkan verir. Bundan əlavə, onlayn qarşılıqlı əlaqənin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq rəqəmsal ünsiyyətdə yeni nəzakət klişeləri ortaya çıxır. Beləliklə, nəzakət geniş, tənzimlənən formalardan daha dinamik, çevik və kontekstual ifadələrə keçir.

P. Braun və S. Levinsonun nəzakət nəzəriyyəsinin tətbiqi rəqəmsal ünsiyyətdə hansı strategiyaların tələb olunduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Rəqəmsal istifadədə ünsiyyət tez-tez mənfi nəzakəti tələb edir, çünki istifadəçilər ünsiyyət kontekstindən və həmsöhbətlər arasındakı yaxınlıq səviyyəsindən xəbərsizdir və birbaşılıq qavrayışı qeyri-verbal elementlərin olmaması ilə artır.

Platformalar müəyyən nəzakət qaydalarını müəyyən edir. Hər bir rəqəmsal platforma öz nəzakət normalarını və qadağalarını inkişaf etdirir. Yüngülləşdirici vasitələrin müxtəlifliyinə baxmayaraq, rəqəmsal mühit münaqişələrə çox meyillidir. Nəzakət burada kompensasiya funksiyasını yerinə yetirir: izahat, üzr istəmək, aydınlaşdırmaq və əlavə arqumentasiya kimi daha çox strategiya istifadə olunur. Buna baxmayaraq, rəqəmsal ünsiyyət aqressiv nəzakət, istehzalı-nəzakətli formullar

və passiv-nəzakətliyə məhəl qoymamaq kimi fenomenlərinə səbəb olur. Rəqəmsal ünsiyyət eyni zamanda nəzakət repertuarını genişləndirir və mürəkkəbləşdirir.

Rəqəmsal mühit mədəni fərqləri aradan qaldırmır. Əksinə, onları daha aydın göstərir. İngilis dilində qısa ifadələr (“pls”, “thks”) üstünlük təşkil edir. Yapon dilində hörmət və üzr istəməyin geniş formalarından (məsələn, “すみません” hətta onlayn rejimdə də rəsmiliyini saxlayır) istifadə olunur. Rusdilli məkanda neytral nəzakətli müraciət və dolayı yollar geniş yayılmışdır. Türk dillərində hörmətli müraciət formaları, eləcə də ailə və status göstəriciləri mühüm rol oynayır. Rəqəmsal nəzakət global trendlərin və yerli mədəni normaların kəsişməsidir.

Nəticə. Dilçilikdə nəzakət linqvistik və praqmatik strategiyalar vasitəsilə şəxslərarası qarşılıqlı əlaqələri tənzimləyən çoxqatlı, mürəkkəb və dinamik bir kateqoriyadır. Buraya şəxsiyyətin və harmoniyanın qorunması, iyerarxiyanın qurulması və mədəni dəyərlərin ifadə edilməsi mexanizmləri daxildir. Dillər və mədəniyyətlər arasında nəzakətdəki fərqlər onun mədəni cəhətdən spesifik təbiətini vurğulayır və rəqəmsal mühitin inkişafı nəzakət anlayışını daha da çevik və müxtəlif edir. Nəticə etibarilə, nəzakət kateqoriyası müasir dilçiliyin ən vacib tədqiqat obyektlərindən biri olaraq qalır və müxtəlif fənlərdən olan tədqiqatçıların: dilçilər, mədəniyyətsünaslar, psixoloqlar və ünsiyyət mütəxəssislərinin diqqətini cəlb etməyə davam edir.

Rəqəmsal ünsiyyətdə nəzakət dinamik, çoxqatlı və çoxmodaldır. O, özünü yeni ifadə vasitələri - emojilər, stikerlər, reaksiyalar və qısaldılmış düsturlar vasitəsilə təzahür etdirir və asinxron ünsiyyətin xüsusiyyətlərinə, məhdud kontekstə və qeyri-verbal işarələrin olmamasına uyğunlaşır. Nəzakət çevik, situasiyaya və platformaya bağlı hala gəlir və onun funksiyaları genişlənir: sosial tarazlığı qorumaqdan tutmuş münaqişələrin qarşısını almağa və rəqəmsal ünsiyyətdə qaçılmaz olan emosional boşluqları doldurmağa qədər. Beləliklə, rəqəmsal mühit nəzakətin yeni bir modelini - çoxmodal, hibrid, iqtisadi və eyni zamanda kontekstə və mədəniyyətlərarası fərqlərə yüksək həssaslıqla formalaşdırır.

Ədəbiyyat:

1. Кожеко, А.В. Категория вежливости в деловой интернет-переписке / А.В. Кожеко // Экология языка и коммуникативная практика. - 2015. - № 2. - С. 242–251.
2. Крылова Т. В. Наивно-языковые представления о вежливости и обслуживающая их лексика // Языковая картина мира и системная лексикография. М.: Языки славянских культур, 2006. С. 241-400.
3. Карабань, Н.А. Сетикет, или правила речевого поведения в сети Интернет / Н.А. Карабань, А.В. Дикарева // Филология: научные исследования. - 2018. - №1. - С. 31-37.
4. Ларина Т. В. Англичане и русские: язык, культура, коммуникация. М.: Языки славянских культур, 2012. 360 с.

5. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. М.: Языки славянских культур, 2009. 507 с.
6. Усачева, О.Ю. Лингвокультура языковой личности в интернет-коммуникации. - 2005. - №5. - С.97–102.
7. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. М.: ИКАР, 2007. 478 с.
8. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universal in language usage. Cambridge / P. Brown, S. Levinson. - UK: Cambridge University Press, 1987. - 352 p.
9. Gui, M., Fasoli, M., Carradore, R. “Digital Well-Being”. Developing a New Theoretical Tool For Media Literacy Research / M. Gui, M. Fasoli, R. Carradore // Italian Journal of Sociology of Education. - 2019. - Vol. 9, № 1. - S. 165.
10. Montag, C., Diefenbach, S. Towards Homo Digitalis: Important Research Issues for Psychology and the Neurosciences at the Dawn of the Internet of Things and the Digital Society / C. Montag, S. Diefenbach // Sustainability. - 2010. - Vol. 10, № 2. - S. 415.
11. Shea V. Netiquette. San-Francisco: Albion Books. - 2004, - 155.

ВЕЖЛИВОСТЬ В ЦИФРОВОМ ОБЩЕНИИ

Современная цифровая среда меняет способы общения людей, заставляя переосмысливать традиционные представления о вежливости. Актуальность данного исследования обусловлена стремительным развитием онлайн-коммуникации: меняются традиционные стратегии вежливости, ослабевают нормы формального этикета и появляются новые способы выражения такта в речи. Эта трансформация вежливости влияет на межличностное взаимодействие, социальные отношения, межкультурную коммуникацию и развитие новых речевых практик в цифровом обществе и требует научного осмысления. Научная новизна данного исследования заключается в комплексном анализе вежливости как динамичной прагматической категории, функционирующей в контексте цифрового дискурса. В исследовании также сравнивается онлайн- и офлайн-вежливость, выявляются специфические коммуникативные риски цифровой среды, такие как конфликтогенность и переход к неформальности. Целью данного исследования является выявление трансформации категории вежливости в цифровой коммуникации и выявление новых речевых стратегий, возникающих в онлайн-дискурсе.

Ключевые слова: вежливость, лингвистика, речевая стратегия, коммуникация, норма

KAMALA GULIYEVA

SUMMARY
POLITENESS IN DIGITAL COMMUNICATION

The modern digital environment is changing the way people communicate, and this is making us reconsider traditional ideas about politeness. This research is relevant because online communication is developing rapidly, with traditional politeness strategies changing, formal etiquette norms weakening, and new ways of expressing tact in speech emerging. This transformation of politeness influences interpersonal interactions, social relations, intercultural communication and the development of new speech practices in a digital society, and requires scientific understanding. This study's scientific novelty lies in its comprehensive analysis of politeness as a dynamic pragmatic category that functions within the context of digital discourse. The study also compares online and offline politeness, identifying the specific communicative risks of the digital environment, such as conflict potential and a shift towards informality. This study aims to identify how the category of politeness is transforming in digital communication, and to recognise new speech strategies that are emerging in online discourse.

Keywords: politeness, linguistics, speech strategy, communication, norm

Rəyçi: fil.ü.f.d., dos.Rasim Arif oğlu Heydərov